

XIVA XONLIGI HUDUDIIY CHEGARALARI JOYLASHISH KARTOGRAFIYASI XUSUSIDA

*Erimmatova Gulnoza Azimboy qizi, Abu Rayhon Beruniy
nomidagi Urganch davlat universiteti "Falsafa" kafedrası
o'qituvchisi*

ON THE CARTOGRAPHY OF THE TERRITORIAL BORDERS OF THE KHIYA KHANATE

*Erimmatova Gulnoza Azimboy qizi, Lecturer at the Department of
Philosophy, Urgench State University named after Abu Rayhan
Beruni*

О КАРТОГРАФИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГРАНИЦ ХИВИНСКОГО ХАНСТВА

*Эримматова Гулноза Азимбой кызы, преподаватель кафедры
философии Ургенчского государственного университета
имени Абу Райхона Беруни*

Annotatsiya: Maqolada Rossiya harbiy ekspeditsiyasi arafasida Xiva xonligi chegaralari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Xorazm, Amu daryo, Atrek daryosi, geografik tekislik, Sariqamish, paleogeografiya, Mang'ishloq, Quvatog'.

Abstract: This article analyzes the borders of the Khiva Khanate on the eve of the Russian military expedition.

Key words: Khwarezm, the Amu Darya, the Atrek River, geographical plains, the Sarykamysh, paleogeography, Mangyshlak, Kuvatog'.

Аннотация: В статье анализируются границы Хивинского ханства накануне русской военной экспедиции.

Ключевые слова: Хорезм, река Амударья, река Атрек, географическая равнина, Сарикамышская котловина, палеогеография, Мангышлак, Куватог'.

Kirish. Maqolada Xorazm vohasida XVI asrdan XIX asr 70- yillari arafasida Xorazm davlatining qaytadan tiklanishi Shayboniylar sulolasi davrda ma'muriy hududiy chegaralar, Xiva xonligi boshqaruvi hamda XIX asr boshlarida boshqarish tizimini qo'lga olgan Qo'ng'irotlar sulolasi hukmdorlarining geografik hududni kengaytirish sohasidagi olib borilgan tashqi siyosat natijalarini yoritish inobatga olingan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorazm ekspeditsiyasi olib borgan paleogeografik tadqiqotlar natijalarga binoan, bundan 4-3,5 million

yillarda Xorazm vohasi tekislik bo'lgan bo'lsa, Amudaryo harakati natijasida o'ng va so'l sohil hududlariga bo'lingan. Bu jarayon hozirgi davrda ham davom etmoqda. [1-C 290-291] Geografiya fani natijalariga ko'ra, Amudaryo harakati natijasida biz yashayotgan zamin o'ng va so'l sohilariga ajralgan bu geografik holat hozirgi kunda saqlanib qolgan. [2. B. 162] Amudaryo toshqini natijasida Xorazm tekisligi Sariqamish bo'yi, Aqchadaryo va Orolbo'yi havzalariga bo'lingan.[3.C.73] Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, miloddan avvalgi 545-534-yillarda Xorazm

<https://orcid.org/0009-0008-8304-3087>

e-mail:
gerimmatoga@mail.com

Ahamoniylar davlati tarkibida bo'lgan.[4.C.104.5.C.106]

Vorobyeva M.G. xulosasiga ko'ra, Xorazm davlati janubiy chegarasini Amudaryo o'rta qismi qo'shqa'l'a belgilab bergan.[6.C.40] A.S.Balakhvantsev qayd qilishicha, Xorazm Ahamoniylardan mustaqil bo'lishi mil. avv V asr oxirida bo'lgan.[7-C.60] Ahamoniylar davlati va boshqaruv tizimidan mustaqil bo'lgan Xorazm davlatining O'rta asrlarda shimoliy chegaralari, shimoliy Iroq va Suriya quyi havzalarigacha qamrab olganligini **E.V. Rtveladze** qayd qilgan.[8-C 61-114 9- C.113-120] **O.Boqiyev va E.V.Rtveladze** tadqiqotlari natijalariga ko'ra, buyuk Xorazmshohlar davlati shimolda Orol dengizi janubda Fors ko'rfazi, g'arbda Ozarboyjon, sharqda Shimoliy Kavkaz, Anatoliya, Suriya, Misr hududlari kirgan.[10-C.82] Xorazm davlati Temuriylar davlati tarkibida bo'lgan va uning faoliyati yakun topgandan keyin, Xorazm shimoliy hududni Qo'ng'iroq qabilasidan sofi vakillari qo'lga olib, 1505-yilgacha Xorazm davlatini boshqargan. Keyingi tarixiy voqealar Shayboniynxon tomonidan bosib olinishi bilan bog'liq. XVI asr boshidan XIX asr birinchi yarmida siyosiy maydonga chiqqan Xorazm davlati (keyinchalik 1695-yildan Xiva xonligi) siyosiy jarayonlar qaltis davri bo'lgan. 1512-yildan Xorazmda Shayboniylar sulolasi (200 yil boshqargan) Mang'ishloq, Qoraqum hududida Atrek daryosi Orol dengizi atroflari, Sirdaryo quyi havzasi g'arbiy hududlari sari kengaygan. Tadqiqotchilar hamkorlikda chop qilgan monografiyada XIX asr arafasida Xiva xonligining hududiy chegaralari asosiy hududlari o'ng va so'l sohil hozirgi Xorazm viloyati, Qoraqalpog'iston respublikasi hamda Toshhovuz viloyatlari, Sirdaryo quyi havzasi shimoliy hududi, Kichik Orda hududiga ulangan g'arbida va janubida Qoraqum sharqida Buxoro amirligi bilan chegaralangan. [11-C 148-149]

Tadqiqot metodologiyasi quyidagicha:

Obyektivlik, **tarixiy-xronologik** izchillik, munozara, asoslash, umumlashtirish, mantiqiy xulosa.

Tahlil va natijalar. Xorazm vohasi O'zbekistonning shimoliy-g'arbida joylashib uning yuzasi tik tuzulishi, Qizilqum va Qoraqum sochmaqum uyumlari, Sulton Uvays, Qoratog', Qubatog' va Yumurtavlar, janubda Pitnak, Shuraxon shimolda Orol dengizi geografik

kengliklaridan iborat. Amudaryo harakati natijasida ikki hududga bo'lingan bo'lib mil.avv IV asrdan 305-yilgacha, Xorazm davlati poytaxti Axshaxanqal'a va Tuproqqal'a bo'lgan. 305-yildan 995-yildan Afrig'iylar sulolasi poytaxti, 995-1017-yillardan Ma'muniylar davlati, 1017-yil - Oltintoshlar davlati, 1017-1034-yilgacha Buyuk Xorazmshohlar davri (1097-1231) Xorazm hududi 305-995-yillarda Xorazm- siyosiy tarixi janubda – Afrig'iylar boshqarish tuzumi, shimoliy hududida Ma'muniylar sulolasidan Ma'mun I bo'lgan 995-1017-yil Ma'muniylar sulolasi davrida janubiy Xorazm qo'shib olindi. Niso, Marv va Xurosonning shimoliy-g'arbiy hududlari qo'shib olinangan.

Oltintoshlar davrida hudud chegarasida o'zgarish kuzatilmagan lekin, G'aznaviylar boshqarish tizimga kirgan. Oltintosh Xorazmni G'aznaviylardan ajratib olib mustaqil boshqarishni olib borgan. Buyuk Xorazmshohlar davlati tashkil topishida, Takash davrida geografik hudud chegaralari Saraxs, shimoliy Iroq hamda, Sirdaryo quyi hududlari sari kengaygan. Muhammad davrida Qoraxitoylarga zarba berib Movarounnahr hisobiga hudud kengaygan. XVIII-XIX asrlarda Xiva xonligi tarixiy adabiyotlarda qayd qilingan xaritaga ko'ra asosiy hududi quyi Amudaryo havzasi bo'lgan. Xiva xonligi geografik hududi shimolda Orol dengizi, g'arbda Artek daryosigacha bo'lgan hudud Xiva xonligiga qaramligi, Marv vohasi Buxoro davlati bilan bahsli bo'lgan sharqiy hududda Shuraxongacha hudud chegaralari qayd qilingan. Tadqiqotchilar hamkorligida nashr qilingan manbada hamda saroy tarixchilari Munis, Ogahiy, Bayoniy, hamda rus tadqiqotchilari asarlarida Xiva xonligi geografik xususiyatlariga oid ma'lumotlar o'rin olgan.

Yuqorida qayd qilingan ma'lumotlarda quyidagi natijalar qayd qilinadi:

Geologik jarayonlarning bir necha marotaba takrorlanish natijasida shimolda Orol dengizi, g'arbda Ustyurt, janubda Inguzorti, Qoraqum, Sharqda Qizilqumdan iborat. Voha janubiy-sharqdan shimoiy-g'arbiy tomon kengayib borgan janubiy chegarasi Tuyamuyin tangilidan boshlanib, shimoliy tomon kengayib, kengligi 75-80 km bo'lgan borgan (Xorazm-Toshhovuz tekisligi). Mil.avv VIII-VII ming yillikda Xorazm tekisligi o'ng va so'l sohil hududiga bo'lingan.

Mil.avv IV asrda mustaqil Xorazm davlati quyi Sirdaryo havzasi Sariqamish ko'li havza hududlar sari kengaygan.

Milodiy 305-995-yillarda tekislik qismida (janubiy va shimoliy) melodiy 995-yil - 1220-yillar Xorazm vohasi qo'shni hududlar bilan geografik chegaradosh bo'lgan Quyi Sirdaryo havzasi va shimoli Iroq hududlaridan iborat bo'lgan.

XVI-XIX asrlarning 70-yiligacha Xiva Xonligi hududiy chegarasi Mang'ishloq, Qoraqum, Atrek daryosi, Orol dengizining shimoli-sharqiy hududlarini o'z ichiga olganligi qayd qilingan

Xulosa va takliflar. Maqola mavzusi mazmuni tahlil va natijalar umumlashtirish natijasida quyidagi xulosa izohlandi:

- Geologik jarayonlar ta'sirida Xorazm vohasi hududi aniq geografik o'ringa ega bo'lgan, Amudaryo harakati natijasida ikki geografik manzaraga bo'lingan.
- Mustaqil Xorazm davlati hududi Quyi Sirdaryo va Sariqamish havzasi tomon kengaytirilganligi sabab geografik hududiy chegarasi shakllangan.
- 995-yilda Shimoliy Xorazm davlati Ma'muniy Xorazmshohlar davrining hududiy kengaytirish siyosati tufayli ikki sohili birlashtirilgan hududiy chegarasi aniq davlat faoliyat olib borgan. Mazkur geografik hudud chegarasi Buyuk Xorazmshohlar davlati davrida Quyi Amudaryo, Sirdaryo sharqiy tekisligi va Shimoli Iroq hududlari geografik hududlaridan iborat bo'lgan.
- XVI-XIX asrning 70-yillarigacha Xorazmning asosiy hududi Xorazm - Toshhoviz tekislik hududi, Kasbiy dengizning sharqiy hududi, Qoraqumdan Atrik daryosigacha, janubda Mari vohasi, sharqda Shuraxon atroflarini qamrab olgan, degan xulosalar ilgari surish mumkin, shu ma'noda quyidagilar taklif qilinadi:

Xiva xonligi kartografiyasining qo'shni hududlardan farqli xususiyatlarini yoritish;

Shayboniylar davrida qaysi hududlar qo'shib olinishi xaritada tasvir qilish;

Xiva xonligi xaritasida qishloq va shaharlarni joylashtirish kartografiyasini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Виноградов А. В., Итина М. А. Кесь А,С, Мамедов Э.Д Палеогеографическая обусловленность расселения древнего человека в пустынях Средней Азии//Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене –М, : Наука, 1974.
2. Баратов П., Маматкулов М., Рафиков А. *Ўрта Осиё табиий географияси.* — Тошкент: Ўқитувчи, 2002.
3. Кесь А.С. Антропогенное воздействие на формирование рельефа аллювиально-дельтовых равнин Амударьи//Культура и искусство Древнего Хорезма.//Вос лит – М, : Наука, 1981
4. Дандамеев М. А., Луконин В. Г. Культура и экономика древнего Ирана. – М.: Наука, 1980
5. Дандамаев М. А. *Иран при первых Ахеменидах* — М., 1963.
6. Воробьева М.Г. *Проблемы «Большого Хорезма» и археология//Этнография и археология Средней Азии.* —М., Наука, 1979.
7. А.С. Балахванцев. Отделение Хорезма от государства ахеменидов//Хорезм в истории государственности Узбекистана-Ташкент, «Ўзбекистон файласуфлари жамияти» - Тошкент, 2013.
8. Ртвеладзе Э. В. Формирование первого государства на территории Хорезма. Границы государства при царе Фарасмане//Хорезм в истории государственности. -Ташкент, 2013.
9. Ртвеладзе Э.Д. Хорезм под властью династии Маъмунидов и Алтунташидов//Хорезм в истории государственности Узбекистана-Ташкент, 2013.
10. Буниятов З. Государство Хорезмшахов-Ануштегинидов (1097-1231) – М.: Наука. 1986.
11. Хорезм в истории государственности Узбекистана// “Ўзбекистон файласуфлари жамияти”. -Ташкент, 2013.